

- Предкавказья / О.В. Жердева, В.И. Терпелец, Т.В. Швець // Труды Кубанского государственного аграрного университета. — Краснодар: КубГАУ, 2011. — № 5 (32). — С. 25–30.
3. Закон України «Про Державний земельний кадастр» № 3613-VI від 7 липня 2011 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/>
  4. Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» № 963-IV від 19 червня 2003 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/>
  5. Печенкина В.В. Критерий и показатели эффективности использования земель сельскохозяйственного назначения / В.В. Печенкина // Вестник КрасГАУ. — Вып. 4. — Красноярск, 2004. — С. 117–126.
  6. Положення про моніторинг земель, затвержене постановою Кабінету Міністрів України № 661 від 20 серпня 1993 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>
  7. Щодо шляхів підвищення ефективності використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: [аналітична записка]. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>
  8. Щурик М.В. Відтворення земельних ресурсів аграрного сектору економіки (на прикладі Карпатського макрорегіону): автореф. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.00.06 — «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / М.В. Щурик. — Київ, 2007. — 33 с.

УДК 332.68

СУТНІСТЬ РЕНТНОГО МЕХАНІЗМУ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОМУ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННІ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

А.А. Попович
здобувач

Інститут агроекології і природокористування НААН

Розкрито поняття рентного механізму в аграрному секторі, визначено мету та завдання функціонування, означено інструменти застосування, сформульовано напрями вдосконалення.

Ключові слова: земельна рента, економічний механізм, аграрний сектор.

Земельна рента є важливим джерелом і важелем економічного підйому в сільському господарстві, оскільки створює особливу систему стимулів, спрямованих на ефективне залучення і використання в господарській діяльності обмежених земельних ресурсів. Ефективна рентно-податкова державна політика, спрямована на регулювання процесів присвоєння, розподілу та вилучення земельної ренти в аграрному секторі, дає змогу упорядкувати господарську діяльність, збільшити виробництво аграрної продукції та отримати додаткове джерело державних фінансів. Саме тому оптимізація рентних стосунків може стати основним інструментом підвищення ефективності сільського господарства.

Земельна рента досліджувалася в наукових працях В.М. Будзяка, О.І. Коваліва, Б.Й. Пасхавера, Б.М. Данилишина, В.С. Міщенко та інших учених. Проте окремі питання державної рентної політики в галузі землекористування залишаються актуальними і потребують подальшого дослідження. Саме тому в статті розглядається дослідження механізму рентних відносин у сільському господарстві.

Рентні стосунки, пов'язані з використанням земель сільськогосподарського призначення, треба розглядати як складову частину загальної системи виробничих зв'язків і товарно-грошових відносин, що існують в аграрному секторі економіки. Це пояснюється передусім тим, що земельна рента як економічна категорія виникає в результаті обміну товарно-матеріальних цінностей і обігу кредитно-грошових коштів у вигляді додаткового доходу, зумовленого дією природних факторів, пов'язаних з використанням незамінних і обмежених земельних ресурсів [1, с. 83].

Рентні відносини в аграрному комплексі складаються об'єктивно внаслідок взаємодії між суб'єктами ринку сільськогосподарської продукції з приводу користування земельними, а також водними й іншими природними ресурсами та розподілу результатів господарської і комерційної діяльності в рамках діючого законодавства, сформованих соціально-економічних пріоритетів, існуючих традицій. Одночасно в умовах дії об'єктивних економічних та екологічних законів система рентних стосунків у землекористуванні включає специфічні інсти-

туційні форми, такі як оренда землі, земельне оподаткування та інші, що перебувають під суб'єктивним впливом різних груп учасників цієї системи господарчо-правових взаємин.

Реалізація рентних відносин здійснюється через особливий економічний механізм створення і розподілу доданої вартості в сільському господарстві, який є сукупністю ринкових, законодавчих, організаційно-адміністративних та інших заходів, що впливають на поведінку суб'єктів сфери землекористування і формують матеріальну зацікавленість до участі в процесі аграрного виробництва. У такій інтерпретації економічний механізм реалізації рентних відносин у землекористуванні можна визначити як окремий рентний механізм, під яким треба розуміти сукупність виробничо-організаційних структур, систему правових норм, набір форм і методів управління, за допомогою яких реалізуються процес створення, розподілу, привласнення та вилучення доходів від використання земельних ресурсів відповідно до прав власності на землю та інші ресурси, залучені в процес аграрного виробництва [2, с. 73].

Враховуючи, що прибуток є основним джерелом забезпечення як поточних потреб виробників аграрної продукції, так і орієнтиром для досягнення стратегічних цілей, земельна рента як вид доходу напряму впливає на оптимізацію використання економічних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами, має важливе значення при визначенні пріоритетів і формуванні планів розвитку. Аграрний бізнес, орієнтуючись на задоволення попиту в продуктах харчування, визначає перспективи, пріоритетність окремих напрямів діяльності відповідно до потенційного прибутку, розмір якого значною мірою залежить від існуючого рентного механізму. Правильно побудований рентний механізм включає низку економічних важелів впливу на процес виробництва за допомогою яких забезпечується співпраця між окремими ланками і учасниками виробничо-комерційного процесу, стимулює удосконалення аграрних технологій і підвищення ефективності використання земельних ресурсів.

Орієнтація на довгостроковий та стабільний розвиток сільськогосподарської галузі є пріоритетним завданням оптимізації рентних відносин. Ефективний рентний механізм створює перспективу сталого розвитку для аграрного бізнесу через справедливий розподіл створеної в галузі додаткової вартості, а саме — через адекватну норму прибутку від землекористування, яка залишається у товаровиробників. Він також перешкоджає отриманню економічної ренти певними категоріями учасників ринку, тому що це при-

зводить до недоотримання потрібного рівня доходу іншими і негативно позначається на їх мотивації щодо ефективного господарювання та раціонального використання землі. Ще одне завдання рентного механізму полягає в запобіганні рентокерованій поведінки, коли різні групи учасників ринку, конкуруючи за ренту, вдаються до непродуктивних втрат, що може призвести до неефективності аграрного виробництва в цілому.

Учасниками аграрного ринку, а отже, і суб'єктами рентного механізму, є не тільки безпосередні учасники сільськогосподарського землекористування, а саме, власники земель сільськогосподарського призначення, підприємці і підприємства різних форм власності, які ці землі використовують, а і посередницькі структури та інфраструктурні організації, до яких належать гуртові торговці та експортери сільськогосподарської продукції, банки й біржі, транспортні підприємства. Різні державні органи також є стороною в процесі функціонування рентного механізму в сільському господарстві, роль яких полягає в інституційному регулюванні рентних відносин на всіх рівнях виробничо-комерційного процесу, де відбувається створення, розподіл, присвоєння та вилучення земельної ренти.

Формування рентного механізму відбувається під впливом великої кількості ендогенних та екзогенних факторів, які визначають поведінку учасників рентних відносин, впливають на процес створення і порядок розподілу доходів від використання земельних ресурсів. При цьому вирішальний вплив мають саме такі екзогенні фактори, як законодавча і регуляторна діяльність держави, результатом якої є ринкова інфраструктура, що створює систему накопичення та привласнення земельної ренти, виокремлення та вилучення надприбутків.

Поняття «рентний механізм» складається із системи практичних засобів реалізації цілей та завдань його функціонування. Основними інструментами цього механізму є, по-перше, ціни на сільськогосподарську продукцію; по-друге, орендна плата і; по-третє, податки. Ціноутворення відіграє визначальну роль у визначенні норми і маси земельної ренти, яка потрапляє на ринок від кінцевого споживача аграрної продукції, а системи оренди та оподаткування регулюють розподіл і розмір отриманої ренти безпосередньо виробниками.

У системі виробничо-комерційних відносин у сільському господарстві ціноутворення виступає як безпосередній чинник, що визначає величину земельної ренти. Ціноутворення на аграрну продукцію відповідає умовам конкурентного ринку, тобто виробник приймає ціну

як об'єктивну оцінку вартості. В той же час система ціноутворення на сільськогосподарську продукцію є складною, оскільки має охопити значний товарний асортимент і врахувати відмінності в рівнях попиту і пропозиції на різних регіональних ринках, передбачити зміни в динаміці тощо. Крім того, існує невизначеність у зв'язках між товарами і ринками. Сільськогосподарська продукція може використовуватися як для виробництва продуктів харчування, так і в таких галузях промисловості, як хімічна, легка, реалізовуватися на зовнішніх ринках через експорт, а на кожному з цих ринків можуть скластися свої ціни на сировину, тому розрахунок розміру земельної ренти може бути ускладнений.

Дохід від реалізації кінцевого продукту враховує витрати всіх ланок процесу, що забезпечує виробництво і реалізацію певного продукту. Внаслідок дії інфраструктурних факторів, специфіки законодавства, сталих зв'язків та інших причин кількість ланок процесу просування сільськогосподарської продукції на ринок може виявитися довшим, ніж це обумовлено технологічною необхідністю, а кожен агент намагатиметься приватизувати частину ренти, враховуючи своє становище на ринку та ступінь контролю над цінами [1, с. 87; 2, с. 74].

Держава активно втручається в процес ринкового ціноутворення на продовольчі товари, наприклад, з метою соціального захисту незаможних верств населення або сприяння розвитку окремих галузей економіки, що має наслідки для функціонування рентного механізму в частині перерозподілу прибутку між різними групами учасників. В результаті обмежувальних заходів частина потенційної земельної ренти залишається в кінцевих споживачів та представників бізнесу захищених секторів. За умови досягнення певного рівня розвитку і стабілізації економіки сфера державного регулювання має скорочуватися і відбуватися поступовий перехід до конкурентного ціноутворення. Встановлення ринкових цін, ліквідація обмежень на торгівлю сільськогосподарською продукцією є головною умовою ефективного функціонування рентного механізму в землекористуванні [1, с. 87].

Для рентного механізму залежить від стану орендних відносин між землевласниками і землекористувачами. Недосконалість цих стосунків, коли велика кількість власників порівняно малих земельних ділянок програє у відстоюванні своїх прав великим аграрним виробникам, потребує регулювання цієї частини земельних відносин з боку держави. Законодавче закріплення фіксованого рівня орендної

плати, що є основним економічним відображенням абсолютної земельної ренти, є вимушеним та виправданим і веде до отримання адекватної винагороди землевласниками, що сприяє залученню земель сільськогосподарського призначення в господарчий обіг. Проте тільки реальні ринкові механізми консолідації дрібних власників можуть посилити їхні права і дозволити їм впливати на умови оренди та брати активну участь у процесі використання земель.

Надзвичайною інституціональною складовою рентного механізму виступає система як земельного, так і загального оподаткування як інструмент перерозподілу земельної ренти між товаровиробниками, посередниками, землевласниками, з одного боку, і державою — з іншого. Система ефективного оподаткування рентного доходу орієнтується на отримання частини доходу з одержувачів надприбутків, враховуючи диференційоване положення землекористувачів, тобто економічної ренти [1, с. 84], а частину диференціальної ренти, що виникає в процесі експлуатації земельних ресурсів через підвищення їхньої якості, залишає неоподаткованою.

Рентне оподаткування найбільш ефективне в сфері виникнення ренти. А при існуванні складних багаторівневих бізнес-схем визначити місце формування ринку і ступінь концентрації ренти в окремих ланках системи, а також запропонувати розумні підходи щодо її вилучення дуже складно. Тим більше, якщо кожна наступна ланка системи намагається привласнити ренту, що створена на попередніх етапах, применшуючи справжній розмір отриманого доходу.

З практичної точки зору, рентні податки найлегше вилучати в першого в технологічному ланцюжку, тобто в безпосереднього виробника аграрної продукції. А якщо земельний податок буде більший, ніж накопичена сільськогосподарськими виробниками рента, то вилучатиметься не тільки її величина, а й частина необхідного прибутку. З іншого боку, якщо земельний податок буде значно нижчий, ніж земельна рента, це їх не мотивуватиме до скорочення витрат виробництва. Крім того, в основі прямого оподаткування земельних ресурсів лежить рента, розмір якої вираховується аналітично. Тож при помилці в розрахунку може бути вилучена вся диференціальна рента, що є частиною доходів суб'єктів земельних відносин, залишаючи без необхідної винагороди безпосередніх товаровиробників, і може призвести до підриву стимулів раціонального землекористування.

Перехід до багатоканальної податкової системи вилучення і перерозподілу земельної ренти через використання особливого механізм-

му платежів у вигляді комбінації диференційованої плати за земельну ділянку на основі вартості та встановлення диференційованої ставки оподаткування з прибутку з урахуванням рентної складової в загальній величині прибутку [1, с. 88]. Застосування цих платежів повинно створити однакові умови господарювання для всіх суб'єктів та гарантувати державі стабільний дохід і, таким чином, бути ефективним інструментом рентного механізму.

Рентний механізм у сільськогосподарському землекористуванні складається об'єктивно, а його оптимізація можлива в рамках усіх існуючих законодавчих обмежень, у тому числі й за відсутності вільного ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. Перехід до ринкової системи землекористування в аграрному секторі дасть можливість, зменшивши регуляторні обмеження, забезпечити більш справедливий розподіл доходів від використання природних ресурсів і створити стимули для більш раціонального використання обмежених земельних ресурсів.

ВИСНОВКИ

Рентний механізм в аграрному секторі має важливе значення для підвищення ефективності землекористування, а дієвість його інструментів може бути підвищена через цілеспрямоване вдосконалення державної земельно-рентної політики. При цьому, якщо методологічні засади реформування теоретично розроблені, то практичні кроки щодо їх застосування потребують подальшого дослідження з використанням кількісних методів оцінювання розміру земельної ренти в умовах певних сценаріїв розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Данилишин Б.М. Рента та розвиток рентних відносин в Україні / Б.М. Данилишин, В.С. Міщенко // Наука та інновації: наук.-практ. жур. — 2006. — Т. 2. — № 5. — С. 81–92.
2. Двігун А.О. Рентна політика та її роль у реалізації фінансової стратегії держави / А.О. Двігун // Світ фінансів. — 2008. — Вип. 3. — С. 73–77.

UDC 504.062 : 332.37

ECOLOGICAL AND ECONOMIC SUBSTANTIATION OF MEASURES TO PROTECT AGRICULTURAL LANDS

V. Lyushyn

Research Associate

The Institute of Agroecology and Environmental Management NAAS

Виявлені умови підвищення ефективності та взаємозв'язок елементів системи охорони земель в сільському господарстві на кожному рівні управління земельними ресурсами. Уточнені теоретико-методичні положення щодо еколого-економічного обґрунтування заходів з охорони сільськогосподарських земель, що враховують природно-кліматичні та організаційно-економічні умови виробництва, а також екологічний стан земельних ресурсів.

Ключові слова: сільськогосподарські землі, охорона, еколого-економічні засади, землевпорядкування, землеустрій.

The nature of land use in agriculture, the qualitative state, available opportunities to reproduce and improve soil fertility affect not only provision of people with food, but also the preservation and creation of a favorable natural environment for human life and health. This makes into the category the priorities for the conservation of soil fertility and also organization of the protection and sustainable use [1, p. 19–20]. Therefore, in the present conditions the tools of preservation and reproduction of land resources, implemented through the system of land protection in agriculture, should be a prio-

riority for Ukraine in the sphere of land relations and agricultural policy.

Despite the fact that the ecological and economic challenges of rational use of land resources is a research subject to a wide range of domestic scientists, including I.K. Bystryakov, V.M. Budzyak, D.S. Dobryak, O.S. Dorosh, L.Ya. Novakovskiy, A.M. Tretyak, M.M. Fedorov and other, issues over introduction of effective measures on protection and reproduction of agricultural land are not regulated. Systematic approach to justify environmental and economic issues for the protection of agricultural land,